

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOSRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
ZAGREB, LIPANJ 1962. GODIŠTE IX

PRINOS MRTVIH KLASIČNIH JEZIKA TVORBI KOMPOZITA U SUVREMENIM ŽIVIM JEZICIMA

Pavle Rogić

Jeziци se rađaju, mijenjaju u svom dugom životu i razvitku i konačno umiru, ostavljajući iza sebe tragove pisane i nepisane. Od svih mrtvih jezika najdublje tragove u životu i jezicima kulturnih naroda ostavili su klasični jezici grčki i latinski. Sva kultura evropskih naroda izrasla je više ili manje na tlu tih jezika. Naročito to vrijedi za latinski jezik i njegov utjecaj na kulturni razvitak zapadnoevropskih naroda. Još nekoliko stoljeća poslije propasti zapadnorimskog carstva latinski je jezik bio univerzalni jezik, kao što je u nešto manjoj mjeri to bio grčki jezik u istočnoj Evropi. Cjelokupni duhovni život kroz čitav srednji vijek u najvećem dijelu Evrope odvijao se na tim jezicima. Nauka i književnost, politika međunarodnih odnosa, crkva i visoke škole svu svoju aktivnost vrše na tim jezicima. Veliki evropski pokreti humanizam i renesansa još su više razvili upotrebu tih jezika među predstavnicima i nosiocima tadašnjeg kulturnog i naučnog života. Tek 17. i 18. stoljeće donose velike promjene, jer tada nacionalni jezici u zapadnoj Evropi počinju zauzimati mjesta koja su do tada pripadala klasičnim jezicima. Utjecaj latinskog jezika bio je toliko snažan da još u 17. i 18. stoljeću najviši predstavnici naučne filozofske misli, kao Descartes (latinizirano ime Cartesius), Hobbes, Leibniz, Spinoza, Wolf, Kant, Newton pišu svoja djela i na latinskom jeziku. I danas, tko god hoće dublje da zagradi u historijski razvitak bilo koje naučne grane, nailazi na svakom koraku na latinski jezik. Logična je posljedica toga bila da su mnoge riječi za naučne pojmove i najveći dio naučne terminologije u suvremenim živim jezicima posuđeni iz latinskog i starog grčkog jezika, pa su i danas mnogobrojni takvi termini sastavni dijelovi suvremenih živih jezika.

U ovom članku želim ogledati koliko je još i danas živ utjecaj tih mrtvih jezika u tvorbi složenica ili kompozita u živim jezicima. Primjera radi, da se vidi koliko je i naš književni jezik jezične građe primio iz klasičnih jezika, navodim početak jednog dopisa u »Vjesniku«, u kome dopisnik počinje opis grada Entebea u Africi ovim riječima: »Lanac hotela koji počinje od 'Lake Victoria' u Entebeu i lanac aerodroma, zoološki rezervati po Ugandi, akvaplanu na Viktorijinom jezeru — čine blistavu oreolu Entebea... Šta bih mogao vidjeti u Entebeu? — Zoo, Botanički vrt s orhidejama i florom iz cijele Afrike, mali muzej.« Kako vidimo, riječi klasičnoga izvora gotovo jedna trećina, i to gotovo sve na svome mjestu.

Nauka se danas razvija neobično brzo i u svim pravcima, pa možemo reći da je ovo vijek nauke i najvećih naučnih otkrića. Naročito u primjeni nauke moderna tehnika izaziva gotovo svaki dan čuđenje i divljenje svojim izumima i dostignućima. Nove naučne pojmove, nove radne procese, nove strojeve i njihove dijelove, nove industrijske proizvode treba imenovati, i tehnički specijalisti uzimaju iz zalihe klasične baštine potrebne jezične elemente i od njih, gotovo preko noći, prave mnogobrojne nove riječi koje će služiti kao nazivi za nove izume, ne vodeći često mnogo brige o jezičnim zakonima svoga jezika.

Stari klasični jezici imali su naročito svojstvo da su lako pravili složene riječi ili kompozita. Dovoljno je baciti pogled na grčke ili latinske rječnike da se o tome uvjerimo. Od *filos* (mio) i *sofia* (mudrost) načinjena je *filozofija*, od *ager* (njiva) i *colo* (obrađujem) načinjena je riječ *agricola*. Kolika je gipkost bila grčkog jezika u tom pogledu, najbolje se vidi u tvorbi složenih ličnih imena. Dijelovi takvog imena mogli su lako mijenjati svoj položaj kao prvi ili drugi dio složenice, i na taj način dolazilo se do novih tvorba koje su tražile nove potrebe. Tako je Theodoros prešao u Dorotheos, Nikostratos u Stratonike, Demonikos u Nikodemos, Demonstratos u Stratomemos, Nikandros u Andronikos, Patrokles u Kleopatros itd. Kako su složena grčka imena imala obično više od četiri sloga, ona su se pokraćivala i tako se stvarali hipokoristici koji su se u običnom i govornom jeziku pretežno upotrebljavali. Prema Nikodemos nastao je Nikeas, Nikias, Nikis, Nikylos, Nikon; prema Hipponikos Hippias, Hippion, Hippon, Hippylos itd. Skraćenica se obično pravila od prvoga dijela složenice, a sličan proces u tvorbi novih likova u tvorbi ličnog imena susrećemo gotovo u svima suvremenim jezicima (cf. Margo, Marga prema Margareta, Kata, Rina prema Katarina, Tera prema Tereza, Liza prema Elizabeta, Truda i Gerda prema Gertruda, Riko prema Frederiko itd.).

Povodeći se za starim grčkim i latinskim jezikom moderni jezici, naročito romanski, stvorili su veliko mnoštvo elemenata koje su uzajmili iz klasičnih jezika i pomoću njih prave danas mnoge naučne i tehničke termine.

Ugledni francuski lingvist J. Marouzeau¹ navodi čitav niz takvih elemenata u francuskom jeziku. Ti su elementi iz francuskog prelazili u druge jezike ili su se u drugim jezicima isto tako samostalno razvili. Najveći dio takvih elemenata javlja se i u našem jeziku. Navodimo one najobičnije jer ih često susrećemo ili u naučnim raspravama, ili u nazivima mnogih industrijskih predmeta. Jedni se od takvih elemenata javljaju najčešće kao prvi dio kompozita. Među onima koji sačinjavaju prvi dio kompozita najčešći su: aero-, antropo-, arheo-, biblio-, bio-, hromo-, hrizo-, kozmo-, kriptο-, ciklo-, daktilo-, demo-, dinamo-, geo-, helio-, hemo-, hidro-, hipo-, homeo-, izo-, lito-, makro-, metro-, mikro-, mono-, morfo-, neo-, oftalmo-, orto-, oro-, pan(to)-, pato-, fago-, filo-, fono-, foto-, poli-, pseudo-, psiho-, piro-, tehno-, tele-, teo-, termo-, topo-, tipo-, kseno-, zoo-.

U prvom dijelu kompozita ovoga tipa nalazi se imenica ili pridjev i svršavaju se na -o, pa odgovaraju potpuno našim složenicama tipa *glavobolja*, *kolovođa*, *crnokos*, *mladoženja*. Ugledajući se, vjerojatno, na takve kompozite stvoren je u našem jeziku čitav niz novih kompozita. Na području naše privredno-trgovačke djelatnosti često se stvaraju nove riječi ili kovanice kojima je glavna težnja da budu što kraće i za reklamu praktičnije. Ta težnja za kratkoćom i skraćivanjem stvorila je mnoštvo čudnih i neobičnih kovanica koje u novinskim oglasima i reklamnim stupovima privlače poglede prolaznika. To su složenice tipa *Centrošped*, *Elektrorad*, *Jugomont* (poduzeće za montažne kuće), *Autoizbor* itd. Pri stvaranju takvih kovanica malo se vodilo računa o duhu našega jezika, riječi su se stvarale mehanički kao likovi od kakve mekane i rastegljive mase. Glavno je mjerilo bila praktičnost i kratkoća riječi.

Naročito mjesto zauzimlju prijedlozi i prilozī, posuđeni iz jezičnog fonda klasičnih jezika, koji u službi prefiksa sačinjavaju prvi dio kompozita i koji kompozitu daju naročito značenje. Tih prefiksa ima neobično mnogo. Spominjemo samo najčešće: ana-, amfi-, ante-, anti-, apso-, arhi-, kata-, bis-, cis-, co(n)-, di-, dia-, dis-, endo-, eso-, ekso-, epi-, eks-, ekstra-, hiper-, hipo-, inter-, intra-, intro-, juksta-, meta-, para-, per-, pre-, pro-, retro-, sub-, super-, supra-, sin-, trans-, ultra- itd.

Na kraju kompozita najčešće se javljaju: -algija, -cefal ili -kefal, -krat(ija), -drom, -gam(ija), -gen, -graf(ija), -latrija, -lit, -log(ija), -man(ija), -nom(ija), -pat(ija), -ped(ija), -fag(ija), -fob(ija), -pter, -sfera, -skop(ija), -terapija, -tom(ija).

Svi su ti elementi neobično gipki i pokretljivi. Oni se lako prenose iz jednoga jezika u drugi i brzo se prilagođuju jezičnim zakonima živih jezika. Njihova gipkost očituje se i u tom što jedan dio kompozita može biti grčki, drugi latinski, ili jedan antički, drugi iz živog suvremenog jezika. Tako je

¹ Notre langue, enquêtes et récréations philologiques, Paris 1955, str. 77—78.

bicikl sastavljen od lat. bis i grč. kyklos, automobil od grč. autos i lat. mobilis, autocar, autostop od grč. autos i engl. care (kola), stop (stoj), autobus od grč. autos i lat. formanta za dat. pl. -bus, koji se prvi put pojavio u nazivu omnibus (kola za sve, tj. kola s većim brojem sjedišta za prijevoz putnika). Isti formant javlja se u engl. riječi trolejbus i njem. riječi šino-bus (Schiene = tračnica). Riječ avion nije postojala u latinskom jeziku, ali je načinjena prema lat. riječi avis (ptica) i onda je poslužila u nazivu hidro-avion. Tako i franc. glisseur za hidrogliser. Od grč. riječi hilioi (= 1000) i imena njemačkog, škotskog i talijanskog fizičara Hertza, Watta i Volte načinjeni su nazivi za frekvenciju izmjenične struje, odnosno za jedinicu električnog napona riječi kiloherc, kilovat i kilovolt. Prvi dio tih kompozita susrećemo u još mnogo drugih kompozita: kilocikl, kilogram, kilolitar, kilometar i u njihovim izvedenicama kilogramski, kilometarski, kilometričan, kilometražna itd.

Suvremeni živi jezici, kao i klasični jezici, uklanjaju se riječima od mnogo slogova. Vidjeli smo kako se u starom grčkom jeziku skraćivalo lično ime. Danas je ta pojava poznata u svim jezicima. Zbog ekonomije riječi ili zbog komoditeta susrećemo mnoštvo skraćenica. I kompoziti o kojima je ovdje riječ podvrgavaju se toj općoj težnji, pa jedan dio kompozita (najčešće prvi dio) dobiva značenje čitavoga kompozita. Istina, to se javilo najprije u govornom i familijarnom jeziku, a onda je prešlo i u pisani jezik, pa mjesto automobil govori se samo auto, mjesto kinematograf kino, mjesto metropoliten metro, mjesto stilograf stilo, mjesto daktilograf daktilo, mjesto fonograf fono, mjesto foto-aparat foto, mjesto radio-aparat radio itd.

U nekim naučnim granama išlo se u stvaranju kompozita u suprotnom pravcu, pa se u njihovoj nomenklaturi došlo u jezičnom pogledu do neobičnih tvorba. Poznato je da se neke naučne grane u tačnom određivanju svojih pojmova i odnosa služe naročitim znakovima, pa se zakoni i definicije izražavaju formulama koje se sastoje ponajviše od slova uzetih iz grčkog alfa-beta ili latinske abecede. Takve formule dobile su međunarodni karakter. Na sličan način postupa se u naučnim raspravama iz kemije i farmakopeje kad se složeni spojevi i lijekovi izražavaju ili mehaničkim vezivanjem svih onih dijelova od kojih se sastoji kemijski spoj ili lijek ili skraćenicama tih dijelova, pa se stvaraju složenice tipa coffalgol, coffecetin, phenalgol, meprobamat ili još neobičnije diazoamidobenzol, tetramethyldiaminobenzol i sl., ali takve tvorbe ne idu u područje jezičnog ispitivanja.

VLASTELIN I NJEGOVE IZVEDENICE

Uladimir Babić

Maretić je u svom Jezičnom savjetniku (Zagreb, 1924) raščistio mnoge jezične parložine, ali je čupajući korov posegnuo kadšto i za nekim dobrim hrvatskim riječima. U tako delikatnom poslu nije mogao ni on uvijek pogoditi pravu mjeru niti je ostao uvijek dosljedan. Predložio je mnogo dobrih zamjena, odvrćući nas od provincijalizama i stranih konstrukcija, ponegdje se kolebao, pa salamunski određivao da nešto »može podnijeti«, negdje popuštao stihiji te odobravao mnoge ruske riječi, a negdje bio čak i slavonski filološki patriot pa sasvim ozbiljno tvrdio da riječi apateka, medecina i regementa idu u književni jezik! Dok se tako raznježio kod ove svoje tri zemljakinje, planuo je svetim filološkim gnjevom na drugu jednu skupinu »Slavonki«, na vlastelinku, vlastelinski i vlastelinstvo i silom im htio naturiti gosparsko dubrovačko ruho. Evo šta kaže za njih:

vlastelinka, f. prema: vlastelin, nije dobro, nego treba: vlasteoka (postalo od: vlastelka); isp. Arapka, Bugarka, građanka, kršćanka, pučanka, prema: Arapin, Bugarin . . . , a ne Arapinka, Bugarinka . . .

vlastelinski, adj. prema: vlastelin, nije dobro, nego treba: vlasteoski (postalo od: vlastelski); isp. arapski, bugarski, građanski, kršćanski, pučanski, prema: Arapin, Bugarin . . . , a ne: arapinski . . .

vlastelinstvo, imenica izvedena od: vlastelin; nije dobro, nego: vlasteostvo (postalo od: vlastelstvo); isp. građanstvo, kršćanstvo, pučanstvo, prema: građanin, kršćanin, pučanin, a ne: građaninstvo . . .

Maretić dakle ne dopušta ni dubleta vlastelka (kao Novoselka) ni vlastelski (kao selski)!

Da vidimo najprije šta kažu o napadnutim riječima drugi pisci i rječnici. Vuk, a po njemu ni Iveković, nemaju tih riječi; Vuk čak i riječ vlastelin ima samo iz Dubrovnika, prema tome i ne može imati izvedenice slavonske riječi! Međutim, u građi ARj. potvrđene su sve tri ove riječi, vlastelinka kod Pavlinovića, vlastelinski kod Stulića, Bogdanića, Pavlinovića, u Zborniku zakona i u Juridičko-političkoj terminologiji, a vlastelinstvo kod Kavanjina, Zaničića i Pavlinovića — dakle sve tri riječi kod Dalmatinaca! U građi za Rječnik Matice hrvatske i srpske ima još više potvrda za te riječi, tako na primjer za vlastelinski kod Tomića, Ive Vojnovića(!), Stj. Pavičića i Jonkea. *Pravopis hrvatskosrpskoga knjiž. jezika* ima sve tri od Maretića predložene riječi: vlasteoka, vlasteoski i vlasteostvo, ali i sve tri dublete: vlastelka, vlastelski i vlastelstvo, a pored njih još i vlastelinka i vlastelinstvo. Ristić-Kangrgin Rječnik ima sve tri napadnute riječi: vlastelinka, vlastelinski i vlastelinstvo.